

DUBROVAČKI PATRICIJI PRED IZAZOVOM PRAVA
(DRUGA POLOVICA 14. I 15. STOLJEĆE)

Nella LONZA

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti,
HR-20000 Dubrovnik, Lapadska obala 6
e-mail: nella.lonza@planet.nl

IZVLEČEK

Članek obravnava številne elemente, ki so osvetlili odnos dubrovniških patricijev do fenomena prava v poznem srednjem veku. Avtorica je uporabila metodo propopografije, da bi ugotovila, ali so patriciji v zakonodajnih in sodnih organih posedovali specifična pravna znanja, pridobljena skozi prakso v tovrstnih dubrovniških institucijah ali s študijem v tujini. Analize so pokazale, da je simbolna vrednost prava pri gradnji individualne in kolektivne identitete znatno presegala vpliv pravnega znanja na prakso.

Ključne besede: Dubrovnik, pravo, pravniki, patriciat, pozni srednji vek

PATRIZI RAGUSANI DI FRONTE ALLA SFIDA DELLA LEGGE
(SECONDA META' DEL TRECENTO E IL QUATTROCENTO)

SINTESI

Il contributo analizza una serie di elementi che fanno luce sull'atteggiamento dei patrizi ragusani verso il fenomeno della legge nel basso medioevo. L'autrice ha adoperato il metodo prosopografico al fine di investigare se i patrizi impiegati negli organi legislativi e giudiziari possedessero delle conoscenze legali specifiche, acquisite attraverso la prassi legale nelle rispettive istituzioni ragusane oppure attraverso studi all'estero. Le analisi hanno dimostrato che il valore simbolico della legge per la formazione di un'identità individuale e collettiva superava di gran lunga l'influsso della conoscenza legale sulla prassi.

Parole chiave: Ragusa, legge, giuristi, patriziato, basso medioevo

Ako se dubrovačko 16. stoljeće običava nazivati "zlatnim dobom" razbujale trgovine, društvenog blagostanja i visokih umjetničkih dometa, prethodi mu ne manje zanimljivo "poletno 15. stoljeće" (o njemu najbolje i najcjelovitije Janeković-Römer, 1999). Nakon pola vijeka formalne zaštite hrvatsko-ugarskog kralja, a faktične samostalnosti, Dubrovačka je Republika u 15. stoljeće stupila stabilizirana i ojačana. U to doba dolazi do jasnijeg profiliranja sastava i nadležnosti stožernih državnih institucija (Velikog vijeća, Malog vijeća i Vijeća umoljenih), te se 1415. razdvajaju i njihove službene knjige. Oko 1440. uvodi se važan registar *Zrcalo dužnosnika* (*Speculum officialium*), tj. popis patricija izabranih na državne funkcije. Dubrovački se pravosudni sustav tada intenzivno pregrađuje, od čega spomenimo barem utemeljenje zasebnog građanskog suda (1416.), kaznenog suda (1459.) i osnivanje prizivnog tijela u građanskim predmetima (Liber viridis, 1984, c. 164–171, 492; Liber croceus, 1997, c. 132). Godine 1428. precizno se uređuje i razgraničuje djelatnost državnih ureda (Liber viridis, 1984, c. 223; Stulli, 1954, 100). Službe čuvara pravde za kontrolu zakonitosti djelovanja i odlučivanja središnjih institucija vlasti (v. niže) i sindika za skrb nad funkcioniranjem vlasti u lokalnim jedinicama (Lonza, 1997, 76) prožimaju institucionalni sustav bitnim nadzornim mehanizmima. Istodobno se izrađuju nove, službene redakcije pravnih propisa koje u pravnu domenu trebaju unijeti red i sigurnost (Lonza, 1995, 98–99; Lonza, 1997, 26–27).

Živu aktivnost u institucionalnoj i pravnoj sferi, međutim, nije pratila profesionalizacija pravosuđa. Dok je u mnogim talijanskim gradovima u to doba školovana pravna elita preuzela mnoge važne položaje u pravosuđu, zakonodavstvu i upravi (v. na pr. Ascheri, 2000, 337–338; za Firenzu Martines, 1968), Dubrovnik je i nakon polučene samostalnosti nastavio slijediti mletački model, u kojem je sva vlast položena na političku moć staleža, a ne na specifično znanje profesije (za Dubrovnik Janeković-Römer, 1999, 117; za Veneciju Ruggiero, 1997, 391).

Unutar osnovnih linija koja je historiografija već ocrtala, čini mi se da ima i prostora i potrebe ponnije razmotriti neke elemente odnosa dubrovačkog patricijata prema pravu. Primjerice, poznato je kako su se izglasavali zakoni, no ostalo je zanemareno pitanje tko je te tekstove ustvari kreirao. Ili, pisalo se o "stručnoj profilaciji" za pravosudne funkcije unutar patricijskog kruga (Janeković-Römer, 1999, 117–118), no primamljivo je pokušati doći i do nekih konkretnih pokazatelja o iskustvenom kapitalu dubrovačkih sudaca iz 15. stoljeća. Zatim, u literaturi se navodilo da sustav nije položen na profesionalne pravnike, ali i navodilo podatke o Dubrovčanima koji studiraju pravo, ostavivši otvorenim pitanje koji je bio njihov motiv za studij, te je li se stečeno sveučilišno obrazovanje ikako moglo odraziti na pravnu praksu. Nadalje, kakvu su "težinu" imali pravni tečajevi koji su se povremeno organizirali? Napokon, pisali smo o "knjigama kao prijenosnicima znanja", nedovoljno se pitajući jesu li one odista mogle podučiti onoga tko nije imao nikakvo sustavno stečeno predznanje. Unatoč razlikama u patricijatu i specifičnostima "dubrovačkog slučaja", nadam se da

će odgovori na spomenuta i neka druga pitanja kreiranja i funkcioniranja pravnog poretka biti zanimljivi i onima koji se bave drugim istočnojadranskim sredinama.

ZAKONODAVSTVO IZMEĐU ZAMAHA I POSUSTAJANJA

S prestankom mletačke vrhovne vlasti 1358. dubrovački su patriciji postali isključivi kreatori svog pravnog poretka. Ta ih zadaća, dakako, nije zatekla posve nespremljene. I dotada su, makar zajedno s knezom poslanim iz Mletaka i pod izvjesnim ograničenjima koja je nametala podložnost promjenjivog intenziteta, sudjelovali u svim funkcijama vlasti. Promatrano na dulji rok, dubrovačka je zavisnost postupno kopnila, tako da je 1358. trebalo preskočiti samo uski usjek koji je dosta široku autonomiju izbornu *via facti* dijelio od (gotovo potpuno) državne nezavisnosti.

Je li zakonodavstvo samostalne države postalo cjelovitije? Je li vidljiv kakav uzlet u pravnoj sferi koji je, možda, dotada kočila mletačka gospodarica? Svakako, nakon 1358. na dnevni red zasjedanja dubrovačkih vijeća dolazit će i nove teme, koje su iskaz izborne državne samostalnosti. No, pregleda li se *Liber omnium reformationum*, zakonska zbirka u kojoj su obuhvaćene odluke trajne prirode donesene u razdoblju 1335.–1410., ne vidi se nakon 1358. nikakav posebni "kvantitativni" ni "kvalitativni" skok. Propisi i dalje ostaju usmjereni na uska pitanja pravnoga života, kazuistički stilizirani i nepovezani u sustav.

U stvari, jedini tada proveden sistemski zahvat u pravni poredak bila je akcija kojom su 1358. iz Statuta izbačene odredbe o mletačkoj vrhovnoj vlasti. Ubrzo po prekidu podložničkih veza prema Veneciji imenovano je peteročlano povjerenstvo (*quinque sapientes ad corrigendum statuta*) sa zadatkom da pregleda i utvrdi što je potrebno izmijeniti u Statutu. U njemu su bili Petar Pozza, Nikola Čavernigo, Jakov Menče, Marin Menče, Junije Gradi i Marin Bona (*Libri reformationum*, 1882, 228). To su odreda bili ugledni patriciji, koji su već obnašali visoke časti u državnom aparatu i bili iskušani u prijelomnim političkim prilikama. Na primjer, Nikola Čavernigo imao je u tome trenutku iza sebe već višekratnu službu u Malome vijeću i Vijeću umoljenih, bio je član raznih povjerenstava (*sapiens*), a nakon 1360. svake godine knez i vrlo često izaslanik u diplomatskim misijama (Mahnken, 1960, 458; Janeković-Römer, 2003, 102). Marin (Junijev) Menče nabrao je već desetogodišnju pravosudnu praksu (kao sudac, državni odvjetnik, odvjetnik Malog suda), a u prijelomnoj 1358. odigrao je vrlo važnu ulogu te postao jednim od prvih kneževa po uspostavi samostalnosti (Mahnken, 1960, 337–338). Tek malo manje politički eksponiran bio je Jakov Menče, također s bogatim iskustvom na sudačkim i upravnim položajima (Mahnken, 1960, 327). Kako posao ove petorice nije bio gotov u predviđenom roku od tri mjeseca, izabrano je novo tročlano povjerenstvo, koje je trebalo i formulirati konkretne prijedloge za preinaku Statuta (*Libri reformationum*, 1882, 245). U njega je, uz već spomenute Nikolu Čavernigo i Marina Menče, imenovan Marin (Lukin)

Bona, patricij koji se iskazao na poslaničkim dužnostima kod stranih vladara, a 1358. ostao knezom za čitava trajanja prijelaznog ustroja vlasti (Mahnken, 1960, 149–155; Janeković-Römer, 2003, 102). Očito je da su oba povjerenstva kojima je povjerena važna zadaća "čišćenja" statuta, bila sastavljena od najiskusnijih "državnika" i ponajboljih "pravnih znalaca" u krilu dubrovačkog patricijata. Zadaća koja je pred njima stajala bila je politički važna, no ustvari pravno-tehnički vrlo jednostavna, jer je trebalo samo izbaciti dijelove koji ukazuju na mletačko vrhovništvo. Međutim, rezultat njihova višemjesečnog djelovanja zaprepašujuće je slab. Pri tom "retuširanju" niz je grubih propusta i krnjih rješenja, a u nekim statutarnim odredbama zaboravljeni su dijelovi rečenice, koja je tako ostala "visjeti u zraku". Ti su iskusni patriciji demonstrirali razočaravajuće nisku tehničku razinu baratanja pravom.

No, negdje iza 1380. počinje se nazirati nova *nomotehnika*. Javlja se prvi propisi "iz domaće radionice" koji reguliraju ponešto šira pravna pitanja, na primjer odredbe o poljskim štetama iz 1383. (LOR, 1936, XXI, 7 i XXII, 1–3), zakon o vaganju brašna iz 1387. (LOR, 1936, XXI, 1), zakon o stražama i čuvanju grada iz iste godine (Liber viridis, 1984, c. 58). Taj trend "okrupnjavanja" zakonodavnog rada nastaviti će se i u 15. stoljeću. Premda i tada, a i kasnije, ima posve kratkih i usko usmjerenih zakona, može se uočiti da se češće donose opsežniji i cjelovitiji propisi (Liber viridis, 1984). Nekoliko propisa iz 15. stoljeća bit će znatno dulji i zahvaćati mnogo širu materiju na pr. o postupanju ukoliko Dubrovniku zaprijeti kuga (Liber viridis, 1984, c. 319) i o prizivnom postupku u građanskim predmetima (Liber viridis, 1984, c. 357). Naziv *ordo*, koji se doduše povremeno koristio i ranije (Lonza, 2002a, 17), tada se primjenjuje s punom sviješću da je to *propis* kojim se manje-više sustavno i gusto pokriva jedan splet pitanja iz prakse, na pr. kovanje novca (Liber viridis, 1984, c. 200), bacanje smeća (Liber viridis, 1984, c. 296), djelovanje stonske kancelarije (Liber viridis, 1984, c. 300).

Bernard Stulli, pravnik i vrsni povjesničar Dubrovačke Republike, analizirao je zakonodavnu produkciju 1358.–1583. i utvrdio da se od ukupno oko 750 zakona 40% odnosi na ustroj državne vlasti, oko 19% na trgovinu i obrt, 18% na financije, oko 15% na sudski postupak, a samo oko 6% na građansko pravo (Stulli, 1952, 94). Drugim riječima, tek oko četvrtine zakonodavstva odnosilo se na ono što nazivamo privatnim pravom. U toj su domeni postojali ustaljeni običaji (na pr. u trgovini i pomorstvu), a mnoge pravne odnose uređivale su stranke sporazumno (potanje o pluralitetu pravnog poretka Lonza, 2002a, 13–16; za Veneciju Ruggiero, 1997, 390). U granama javnog prava (državni ustroj, kazneno pravo, financijsko pravo, procesno pravo i sl.) državna je vlast daleko jače intervenirala svojom regulativom. Na tome prostoru ponekad su se sukobljavali kontradiktorni zakoni, a dolazilo je i do trvenja između zastarjelih propisa i prakse (Lonza, 2002a, 33–36).

Sl. 1: Ivan Ugrinović, inicijal s likom Sv. Vlaha. Dubrovački statut iz 1272., službeni prijepis iz 1432. (DAD, 11, f. 5r).

Fig. 1: Image of St. Blaise by the artist Ivan Ugrinović in the official transcript of the 1272 Dubrovnik Statute, dating from 1432 (DAD, 11, f. 5r).

Spomenute grane javnog prava, koje su bile gušće pokrivena pravnim propisima, vpile su za cjelovitim uređenjem, kojim bi se obuhvatilo odredbe sadržane u različitim zbirkama, izbacilo ono što je praksa već napustila i unijelo sistematiku radi njihove lakše i sigurnije primjene. Kolikogod se taj potez nametao i mamio dubrovačke patricije, jer su se i sami svakodnevno mučili s nepreglednim i zastarjelim pravnim izvorima, zalogaj je jednostavno bio prevelik. U domaćoj sredini nije bilo dovoljno stručnog znanja, ni dovoljno "daha" da se to provede. Toga su patriciji i sami bili svjesni, jer su u 16. stoljeću ozbiljno raspravljali o tome da taj zadatak povjere strancima (Stulli, 1952, 110; Lonza, 2002a, 29–30). No, taj je projekt najprije

potisnula u stranu epidemija kuge, a zatim sredinom stoljeća konačno otklonio konzervativni duh koji je prevladao u tijelima vlasti (Stulli, 1952, 112; Lonza, 2002a, 29–30). Tihim odustankom od čitavog projekta reformi, Dubrovnik je prigrlio formulu pravnog konzervativizma koja će karakterizirati sva društva Starog poretka. Tradicija i kontinuitet smatrani su bitnim gradivnim elementima političke samosvojnosti, a simbolička vrijednost Statuta i ostalih zakonskih zbirki vremenom je potisnula problem njihove (ne)uporabljivosti u praksi (potanje Lonza, 2002a, 35–44). Tako nije bilo samo u Dubrovniku, nego i u mnogim drugim sredinama koja su na sličan način pristupale pitanju političkog identiteta i legitimiteta (Webb, 1996, 103; Ruggiero, 1997, 390; Ortalli, 2001, 21–23).

Jedno od pomoćnih rješenja za praksu bila je izrada kazala (indeksa) koje upućuje na zbirku i točno mjesto (glavu/list/stranicu) na kojemu se pojedini pojam javlja i obrađuje. Već oko 1410., uz pokretanje treće zbirke po redu (*Liber viridis*), kancelar Ivan Adamov iz Muggie (*Iohannes Adami de Mugla*) izradio je prvo skupno kazalo, koje je pola stoljeća kasnije dopunio kancelar Ivan iz Riminija (*Iohannes de Uguçonibus de Arimino*), a u 16. stoljeću imenom nepoznati notar u dubrovačkoj službi (Lonza, 1995, 83–85; Nedeljković u *Liber viridis*, 1984, XXIX–XXX). Ta su kazala uvezana u jedan kodeks za službenu upotrebu, te su tako stajala na raspolaganju svim dužnosnicima i kancelarima koji bi ih htjeli konzultirati (Nedeljković u *Liber viridis*, 1984, XI).

U zadnjoj četvrtini 16. stoljeća na tome je tragu patricij Frano Gondola (Gundulić) izradio nova zbirna predmetna kazala za sve temeljne zakonske zbirke, ali i sastavio sažetke (*summaria*) duljih propisa u svakoj zbirci (bio-bibliografski podaci u Lonza, 2002b). U tim su sažecima zakoni vješto "destilirani" i pojednostavljeni u izričaju, pa su dubrovačkom sucu i svakom drugom primjenjivaču prava njegova pomagala bila praktičnija od golih zakonskih tekstova, što dokazuje i činjenica da su se često prepisivala i dopisivala propisima. No opet, Gondola tek ponegdje i usput bilježi ono u čemu je bit problema: sudska se praksa već do njegova vremena poprilično udaljila od onoga što u tim propisima piše, razvijajući jurisprudenciju mimo, pa i protiv starih zakona (Lonza, 2002a, 35–36).

Drugim pravcem išla je izrada posebnih pravnih knjiga u koje su se prepisivali svi zakoni vezani uz jednu službu. Praktične potrebe nametnule su vrlo rano izradu takvih pravnih zbornika za upravu u lokalnim jedinicama vlasti (Lonza, 2002a, 28–29) i za tijela koja su djelovala izvan prostorija Kneževog dvora i Vijećnice, na pr. carinsku službu (Lonza, 1995, 98–99). No, već su se potkraj 15. stoljeća takve zbirke počele sastavljati i za središnje institucije vlasti, na pr. za građanski sud, a zatim i za kazneni sud, Veliko vijeće i druga tijela (Lonza, 1995, 99–101). Tom se metodom, doduše, nisu uklanjale moguće proturječnosti između zakonskih odredbi, ali su relevantni propisi barem bili okupljeni na jednome mjestu i bili "pod rukom" onih koji su ih morali primijeniti (usp. za Veneciju Ruggiero, 1997, 391).

Sredinom 16. stoljeća pokazat će se da je reforma građanskog postupka najhitnije potrebna, te će Senat pokušati potaknuti izradu sustavnih propisa za tu granu prava. Konačni su rezultati ipak bili mršavi. Par desetljeća kasnije patricij Šimun Benessa sastavio je priručnik za građanski sud *Praxis curiae ad formam legum et consuetudinum Reipublicae Ragusinae*, koji je suce trebao voditi kroz sve stadije postupka, a slična djela izrađivala su se i kasnije (Stulli, 1952, 111). No, ovim naznakama već smo iskoračili iz perioda kojime se bavimo.

Trostruka "konzervativna formula" – ograničenih zakonodavnih zahvata, izrade pomagala i priručnika te postupnog "tokarenja" pravnih instituta kroz praksu – vidljiva već u dubrovačkom kasnom srednjovjekovlju, u 16. je stoljeću odnijela konačnu pobjedu.

ZAKONODAVCI I ZAKONOTVORCI: SUSTAV POVJERENSTAVA *AD HOC*

Već sam dotaknula važno pitanje zakonodavne procedure. Zapisnici vijeća bilježe samo donesene odluke i rezultate glasovanja, a ne i raspravu koja je eventualno prethodila. Poneki izvor spominje držanje govora u dubrovačkim vijećima (Jane-ković-Römer, 1999, 105–106), no vjerojatno se o podastrim nacrtima samo izuzetno potanko raspravljalo, a obično glasovalo *en bloc*. Ne niječući činjenicu da tek izglasavanjem u Velikom vijeću zakon postaje dio dubrovačkog pravnog poretka, pa da se i pri tome štogod moglo preinačiti, našu je pozornost sa *zakonodavca* potrebno prenijeti na *zakonotvorca*. Tko je izrađivao nacрте zakona?

Potkraj 14. stoljeća Malo bi vijeće, kad bi se nametnulo zakonsko reguliranje nekog pitanja, izabralo povjerenstvo koje je trebalo razmotriti postojeće prilike, utvrditi potrebne promjene i izraditi nacrt zakonskog teksta (*officiales ad providendum, officiales super provisione* i slično, u ranijim razdobljima i *sapientes*). Razmotrimo jedan primjer. Početkom 1392. pokazalo se potrebnim izmijeniti statutarnu odredbu o zabrani uvoza stranog vina (LSCR, 1904, VI, c. 35 i sl.). Malo je vijeće na sjednici od 30. siječnja imenovalo trojicu službenika sa zadatkom pripreme teksta propisa (*officiales super provisione vini forinseci et de Stagno et de Puncta*). To su bili Lampre Cerva, Nikola Gondola i Andrija Dobrin Binçola (ODV, 2005, 187). Za ovo razdoblje ne raspoložemo potpunim izvorom o službama koje su pojedini patriciji preuzimali, no evo kakav je "profil" tih zakonotvoraca na osnovu podataka koje imam. Za Nikolu Gondola teško je išta pouzdano reći, jer su u to vrijeme živjela tri vlastelina s tim imenom (usp. Mahnken, 1960, tablica XXXVI/2 i 3). Lampre (Đivov) Cerva javlja se u arhivskim izvorima od 1363. (Mahnken, 1960, tablica LXXVIII/2). Umro je vjerojatno početkom svibnja 1392. (ODV, 2005, 181 i 213), a mogao bi biti rođen najkasnije oko 1340. Potkraj 14. stoljeća bio je, naime, u zrelim godinama, kada je još imao malodobnu djecu (ODV, 2005, 213), no već mogao preuzimati najviše državne časti. G. 1390. bio je član Vijeća umoljenih i izabran za

državnog odvjetnika, a 1391. predlagan je za funkciju kneza (ODV, 2005, 126, 128, 318). Povremeno je bio član raznih povjerenstava, na pr. za izradu instrukcije poslaniku u Kotor (ODV, 2005, 156), ili za procjenu nosivosti nekog broda, a upravljao je i građevinskim radovima na jednom potezu zidina (ODV, 2005, 164; Mahnken, 1960, 464). Inače se, kao i mnogi drugi dubrovački patriciji, bavio pomorskom trgovinom i brodarstvom (Mahnken, 1960, 463). Andrija Dobrin Binçola bio je jedan od najuglednijih patricija toga doba, vjerojatno kojih desetak godina stariji od Lampre Cerva (Mahnken, 1960, 134–135). Često mu se povjeravalo sastavljanje instrukcija za izaslanike i formuliranje zakonskih nacrti (na pr. Mahnken, 1960, 134; ODV, 2005, 59, 71, 80, 88; DAD, 1, ff. 30v, 43v, 50r, 57v). Bio je među onima koji su morali predložiti mjere za poticanje nekih obrta i razmotriti način stjecanja Primorja (ODV, 2005, 243–244, 251–252). Obnašao je važne državne funkcije, a u razdoblju od 1380.–1392. gotovo da nema godine u kojoj nije biran za kneza (OVDR, 1951, 7; OVDR, 1964, 3–4; ODV, 2005, 182). Ovaj primjer ilustrira kako je zadaća izrade zakonskih nacrti povjeravana zrelim patricijima, koji su iza sebe imali godine i godine iskustva u državnim poslovima.

Za konačnu stilizaciju odredbe zaslužni su bili dubrovački kancelari/notari. Na to bi mogli ukazivati *loci communes* uneseni u arenge propisa, koje su ti činovnici naučili i usvojili za vrijeme notarske izobrazbe. Dok neke arenge ipak spominju konkretnije motive, neke su stilski ukras i preuzimaju formule poznate iz retorike i *ars dictaminis*, na pr. "da iznađemo prikladna sredstva da potaknemo i osokolimo mirne i staložene [ljude] a potisnemo smutljivce i opake [...]" (Liber viridis, 1984, c. 182), "jer na ovome svijetu nema nijedne stvari koja je milija, draža i doličnija slobodnom čovjeku od dobrostanja njegove vlastite domovine, nad kojim svaki dobar građanin treba bdjeti u svako vrijeme, sat i čas radi njegovog očuvanja, kao i za čast, korist, slavu i dobar glas koji iz njega proizlazi, uz to radi naše neoskvrnjene slobode i jedinstva [...]" (Liber viridis, 1984, c. 319), ili, starozavjetni motiv skrnavljenja Božjeg hrama koji se varira u propisu protiv plesanja u crkvama (Liber viridis, 1984, c. 194). Druga, važnija okolnost jest da se izričaj propisa nedvojbeno mijenjao zavisno od kancelara/notara koji ga je zapisivao. Na primjer, od dva zakona, donesena 1436. u razmaku od mjesec dana, prvi je na latinskom, drugi na mletačkom (Liber viridis, 1984, cc. 294 i 295). Ustvari, ako se paralelno prate promjene kancelara (Nedeljković u Liber viridis, 1984, XXVIII–XXIX) i izričaj statutarnih odredbi (Liber viridis, 1984), može se uočiti da konačnoj dikciji zakona kancelari daju jasan vlastiti pečat.

Sve do druge polovice 15. stoljeća zakoni su se stvarali na opisani način, tako da se imenovalo, redovito tročlano, povjerenstvo *ad hoc* da bi razmotrilo pitanje i sročilo odgovarajuću zakonsku mjeru, koju su zatim kancelari zaodijevali u adekvatan pravni oblik. Ti su se "zakonotvorci" birali iz uže skupine patricija i jedni češće od drugih, što svjedoči o blagoj "specijalizaciji", no tek je u sljedećoj fazi stvorena trajna institucija vlasti s izvjesnim personalnim kontinuitetom.

NOVI PRAVNI STRATEZI – PROVIDURI

Godine 1477. utemeljena je nova služba – *provisores civitatis*, odnosno na talijanskoje *proveditori dela terra* (Liber croceus, 1997, c. 86). Prema djelokrugu koji im je pripao, naročito u kontroli zakonitosti, možemo ih nazvati "čuvarima pravde". Nakon prve tri pokusne godine, djelovanje službe se ustalilo. Redovi providura popunjavali su se patricijima starijima od 50 godina, koji su već nabrali više desetljeća iskustva u radu državnih tijela, a smjeli su ponovno biti izabrani na tu funkciju tek nakon počeka od godinu dana (Liber croceus, 1997, c. 86; Lonza, 1997, 74–76). Djelatnost ovog tijela vrlo je teško istraživati, jer nije vodilo zasebne spise, već su njegove intervencije u zakonodavnoj, upravnoj i sudskoj sferi zabilježene u aktima drugih tijela vlasti. Premda to nije stajalo izrijekom u njihovom "opisu poslova", ti su dužnosnici odmah, već 1478., počeli inicirati i predlagati pravne propise (Liber croceus, 1997, c. 91). Vremenom se njihov djelokrug proširio tako da je obuhvatio nadzor nad zakonitošću postupanja i odlučivanja u vijećima, davanje autoritativne interpretacije propisa, brigu za državnu imovinu, suzbijanje izborne korupcije i slično; konačnu odluku o onome što bi oni osporili donosio je Senat (Lonza, 1997, 74–76). Djelatnost providura, dakle, ne da se posve svrstati ni u jednu od funkcija vlasti, no, bdijući nad zakonitošću novih propisa i odluka, davala je "armaturu" čitavom pravnom sustavu.

Pogledajmo kako su se popunjavali redovi čuvara pravde u prvim desetljećima djelovanja institucije (1481.–1499.; svi podaci iz DAD, 5, ff. 241v–243v). U spomenutih 19 godina u funkciji providura iskušala su se 42 patricija. Petorica su se na toj časti našla najmanje 4 puta, četvorica barem pet puta, a Dragoje Lujov Gozze obnašao ju je do kraja stoljeća šest puta, u razmacima od po tek koju godinu. Kod svih spomenutih ponavlja se isti model rotacije između članstva u Malome vijeću u građanskom sudu i funkcije čuvara pravde, uz senatorsko mjesto koje je iza njih automatski slijedilo, te povremenu (mjesečnu) kneževsku čast. Riječ je o najvišem položaju na ljestvici vlasti do kojeg bi se vlastelin mogao uspeti. Ovdje bih htjela istaknuti drugu okolnost, manje uočljivu i nedovoljno zapaženu. Naime, ovako gusta, gotovo neprekinuta cirkulacija kroz najviše službe osiguravala je i gotovo kontinuirano članstvo u Senatu, jer su članovi Malog vijeća, suci građanskog suda i knezovi automatski ostajali u tome tijelu još po godinu dana. Na inicijativu providura (*intromissio*), Senat je kasacijski odlučivao o zakonitosti gotovo svih drugih akata državne vlasti, od zakona donijetih u Velikom vijeću i odluka Maloga vijeća, do presuda sudačkih tijela i odluka dužnosnika u lokalnim jedinicama vlasti (Lonza, 1997, 246–247). Patriciji iz ovoga kruga kao providuri i senatori ustvari držali su uzde kojima se moglo spriječiti da zakonodavna i pravosudna praksa krene u neželjenom smjeru. U Dubrovniku je to bilo tim važnije što je u čitavim sferama društvenog života pravna regulativa bila vrlo oskudna, te su se pravni instituti oblikovali kroz praksu.

PATRICIJI I PRAVNA NAOBRAZBA

Jesu li dubrovačka vlastela, u potrazi za primjerenim obrazovanjem za dužnosti koje ih čekaju u državnom aparatu odlazila na studij na strana sveučilišta? Osim što je 15. stoljeće razdoblje velikog poleta u izgradnji institucija vlasti, duh vremena prožet je idealima humanizma, među kojima se velika važnost pridaje znanju, pa time općenito raste i poriv za odlazak na studij. Povezivanjem sitnijih podataka iz različitih arhivskih serija (odluka triju dubrovačkih vijeća, oporuka, ugovora, akata stranih sveučilišta) može se sklopiti prilično pouzdana i potpuna slika o skupini dubrovačkih studenata prava u 15. stoljeću.¹

Vremenske međe postavljene su tako da obuhvate one koji su studirali tijekom 15. stoljeća, bez obzira kada su rođeni. Dobivena skupina sastoji se od 16 osoba. Od te šesnaestorice osmorica su studirala kanonsko pravo, dvojica rimsko pravo, a šesteroica su stekla doktorat "oba prava" (*utriusque iuris*). Barem sedam ih je studiralo na Sveučilištu u Padovi, koje je u to doba bilo na vrhuncu (Grendler, 1995). Jedan se školovao u Pisi, a jedan u Perugi, na studijima koji su poznavali i bolje dane (Cortese, 2000, 383, 393). Za još jednoga znamo da je studirao negdje u Italiji, a vjerojatno je to bio slučaj i s ostalima, za koje nemam točne podatke. Među spomenutima deset je patricija, ostali su bili pučani, neki iz višeg građanskog sloja Antunina koji se upravo oblikovao (Pešorda-Vardić, 2006; Janeković-Römer, 2007, 41–44). Sastav Velikog vijeća, u koji su ulazili svi punoljetni patriciji svjetovnjaci, u 15. se stoljeću popeo do tristotinjak članova (Janeković-Römer, 1999, 97; Rheubottom, 2000, 31–32), no za našu je analizu korisniji pokazatelj ukupni broj članova Velikog vijeća u razdoblju 1440.–1490., koji je iznosio 813 (Rheubottom, 2000, 175). Budući da je ovdje riječ samo o pola stoljeća, a broj od 10 patricija-studenata prava protegnut je na cijelo stoljeće, udio pravnik u dubrovačkom patricijatu sigurno nije premašivao 1%. To nas već upozorava da mogući utjecaj školovanih pravnik u državnoj vlasti ne treba precjenjivati. Sljedeći pokazatelj dobiven prozopografskom analizom još je važniji. Naime, od ukupno 16 studenata iz svih slojeva, 6 je bilo svećenika, 7 kanonika, a samo tri preostala bili su svjetovnjaci. Svi su kanonici pripadali patricijskome sloju, što je u Dubrovniku 1442. bilo i ozakonjeno (*Liber viridis*, 1984, c. 338), dok je svih 6 svećenika s pravničkom naobrazbom bilo iz redova pučana. Ni jedni ni drugi nisu ulazili u tijela državne vlasti. Tri svjetovnjaka iz patricijskog staleža ustvari su jedini koji su mogli sudjelovati u institucionalnom i političkom životu Republike, pa razmotrimo osnovne činjenice iz njihovog javnog djelovanja. Luka Bona upisan je među članove Velikog vijeća 1465. (DAD, 5, 387v). Studij rimskog prava u Padovi završio je 1467. (*Acta graduum*, 1992, 252, ad 623). Umro je, međutim, već 1473. (DAD, 3, ff. 62v–63r), pa u registru državnih službi nema o

1 Prozopografska studija koju pripremam sadržavat će i precizne upute na sve korištene arhivske izvore. U odlomku koji slijedi izdvojeni su samo osnovni pokazatelji i zaključci.

njemu nikakvog traga. Drugi, Lovro Ragnina, upisan u Veliko vijeće 1489., pravničku je karijeru započeo u Italiji (Crijević, 1977, 347–348; Vojnović, 1929, 24). Početkom 16. stoljeća biran je u Dubrovniku na više funkcije vlasti, među kojima i za suca građanskog suda (DAD, 6). Treći, Nikola Resti (o. 1418. –1454.), studirao je pravo u Padovi (Acta graduum, 1970, 90, sub 1382), no nije sigurno je li studij završio. Umro je prije četrdesete godine života, tako da nije ni doživio dob u kojoj je mogao biti biran na važnije funkcije. *Zrcalo* bilježi da su mu povjeravane niže službe (na pr. dužnosnik za nadzor nad vunarskim obrtom 1446., fontikar 1450.). Višekrat se javlja na relativno osjetljivome položaju jednog od financijskih nadzornika (*officialis quinque rationum* – 1446., 1451., 1453.).

Ako sažmemo ove rezultate, možemo zaključiti da je djelovanje školovanih pravnika u dubrovačkim institucijama vlasti u 15. stoljeću bilo zanemarivo. Njihova mukom stečena titula više je kotirala vani, gdje su se školovani pravnici tražili za razne službe, nego u njihovoj domovini, čiji je institucionalni ustroj bio položen na stalež, a ne na profesiju. Nad "uravnilovkom" među patricijima se bdjelo, pa i prijetilo zatvorom onima koji bi se drznuli iskati prvenstvo na temelju doktorske titule. Zbog toga je opomenut i Lovro Ragnina (DAD, 2, f. 164v).

Osnovni razlog zašto se u to doba išlo studirati pravo i nije bilo stručnije obavljanje državnih poslova (usp. Janeković-Römer, 1999, 190–191). Najviše interesa za stjecanje pravničke titule iskazivali su patriciji kanonici (za uzorak iz druge polovice 16. stoljeća usp. Seferović, 2007, 68–69), za koje se može reći da su tvorili crkvenu elitu, visoko obrazovanu, sa sigurnim materijalnim zaleđem i uglednim položajem u društvu. Pravna naobrazba mogla im je poslužiti kad su uređivali imovinske interese crkve (na pr. DAD, 8, 74 i 75) i u sporovima koji je vodio biskupski sud (primjerice, Janeković-Römer, 2007, 32–34). No, vjerojatno dominantni motiv studiranja nije bilo stjecanje znanja o pravu, nego status. Pravni studij u to je doba još čuvao prestiž najstarijeg sveučilišnog obrazovanja i donosio visokovrijednu titulu. Dubrovački kanonici odlazili su na studij većinom kad su već raspolagali unosnim prihodima i postigli položaj u crkvenoj hijerarhiji i dubrovačkom društvu, koji su stjecanjem doktorata željeli još povisiti.

Povremeno – ustvari rijetko – dubrovačke su vlasti organizirale tečaj putem kojeg se mlade patricije podučavalo osnovama prava. Sredinom 15. stoljeća iskorištena je okolnost što su se u službi učitelja gradske škole našla dvojica koja su završila pravni studij. Prvi je bio domaći čovjek, svećenik Nikola Đončić/Junčić. Studij kanonskog prava u Padovi završio je 1461. doktoratom (Acta graduum, 1992, 27, ad 68). Odmah po povratku kući bio je postavljen za općinskog učitelja, s time što je u blagdanske dane trebao podučavati kanonsko pravo i statut, od čega se očekivalo da će "značajno prosvijetliti pamet onih koji vode upravljanje državom" i pozitivno utjecati na tumačenje propisa i statuta (Bogišić, Jireček u LSCR, 1904, XI, bilj. 1). Drugi je pravnik-učitelj bio Antonius de Fondis, *legum doctor*. Kada je 1465. primljen u službu,

obvezao se da će predavati i "druge pravne znanosti [sic!]" (Krekić, 1994, 134). Čini se da je pravna poduka nakon toga zamrla sve do kraja 17. stoljeća. Ukupni domet ovakve izobrazbe bio je skroman, jer su tečajevi trajali kratko, održavali se vrlo rijetko i bili posve *ad libitum*.

PRAVNE KNJIGE KAO PRIJENOSNIK ZNANJA?

Znameniti dubrovački pjesnik Ilija Cerva (Crijević, 1994; 1463.–1520.) u latin-skim stihovima posvećenima "idealnoj knjižnici" pjeva: "to što je tu nije baš neznatan broj knjiga koje plemiće o pravdi i zakonu uče ..." (Crijević, 1994, 94). Podaci o knjigama, pa i onima pravnog sadržaja, nalaze se gdjegdje u dubrovačkim oporukama i inventarima. U 15. stoljeću, nažalost, najčešće nisu navedeni podaci o autoru ili naslovu koji bi omogućili identifikaciju djela. Znamo, na primjer, da je znameniti Gjin Gazulli (*Johannes Gazulli*) u svojoj bogatoj biblioteci, koju je 1465. oporukom ostavio na javno korištenje, imao knjige iz kanonskog prava, no ne znamo točno koje (Jurić, 1962, 46; Krekić, 1994, 140). Isti je bio slučaj s već spomenutim Nikolom Dončićem (Đurić, 1963, 230–232).

Patricij Luka Đivov Bona posjedovao je 1473. knjige iz kanonskog prava, *Speculum iudiciale* Viljema Durantisa (*Guillelmus Durantis*) i *Summu* Henrika de Segusio zvanog Hostiensis (DAD, 3, ff. 62v–63r). Prvo djelo jest vrlo popularan priručnik o romansko-kanonskom postupku s kraja 13. stoljeća (Nörr, 1973, 394), a drugo ne manje poznata obrada Dekretala Grgura IX (Pennington, 1993). Bona je te knjige vjerojatno kupio kao student u Padovi (Acta graduum, 1992, 136, 361). Njegov neznatno mlađi kolega sa studija, Niko Marinov Ghetaldi, također je u to vrijeme nabavio neke pravne knjige (DAD, 4, ff. 119v–120v).

Neke od pravnih knjiga u Dubrovniku 15. stoljeća bile su i javno dostupne, pa se nameće pomisao da su iz njih dubrovački patriciji ovladavali pravnim znanjima. Međutim, ne treba gubiti iz vida važnu okolnost da mnogi pravni naslovi iz toga doba jednostavno nisu bili pristupačni laicima. Većina pravnih izvora rimskog i kanonskog prava, njihovih komentara i traktata bila je razumljiva samo onima koji su studirali pravo. S izuzetkom upravo ovih par naslova koje je imao Bona, te Justinijanovih *Institucija* i sve popularnijeg kompendija *Vocabularium utriusque iuris*, od kojeg su i u Dubrovniku sačuvana dva primjerka (Knjižnica samostana Male braće; Znanstvena knjižnica), pravna djela koja su u to doba u optjecaju nisu primjerena za samo-naobrazbu. Čak i spomenuti naslovi, sistematičniji i lakše pisani, vrlo su zahtjevno štivo za onoga tko nema sustavno stečeno predznanje.

Ovome bih dometnula upozorenje da dubrovačko 15. stoljeće nije samo period načitanih humanista. Patriciji su u to doba polazili uhodanu državnu školu u kojoj su im predavali kvalitetni učitelji (Voje, 1983, 206–208; Janeković-Römer, 2001, 14–18), no neki su od njih izašli iz nje jedva opismenjeni (usp. Lonza, 1998, 23–26;

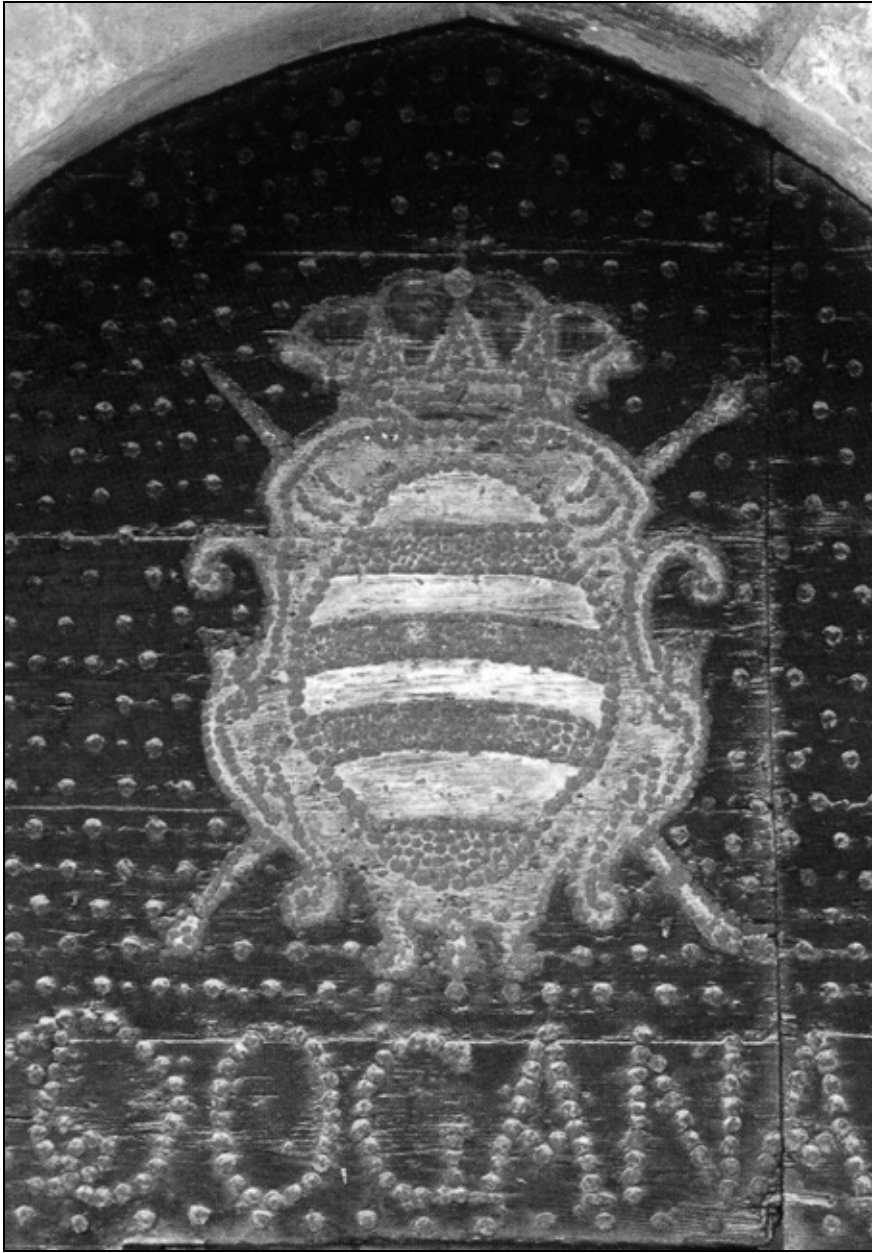
Seferović, 2007, 51). Vlastoručni zapisi slabije obrazovanih plemića rjeđe su sačuvani, pa se o dubrovačkoj obrazovanosti u našim očima i nehotice stvara slika laskavija od stvarnosti. Znamo, doduše, za par patricija iz 16. stoljeća koji su i bez formalne juridičke naobrazbe vlastitim trudom savladali osnove prava: Sigismund Giorgi, Šimun Benessa (Stipčević-Despotović, 1983; Lonza, 1993). Ipak, bilo bi ne-realistično vjerovati da je prosječni dubrovački patricij *ex privata diligentia* sustavno proučavao zahtjevne pravne knjige da bi se pripremio za pravosudne dužnosti koje ga možda čekaju.

"PRAVOSUDNA SPECIJALIZACIJA" U KRILU PATRICIJATA?

Bez oslonca u adekvatnim pravnim propisima i pratećim komentarima, a s ovlastima koje nisu podređene čvrstom načelu zakonitosti, nego propusne i za izvanpravne kriterije oportuniteta, personalni aspekt pravosuđa pokazuje se izrazito važnim. Budući da je dubrovački institucionalni ustroj bio položen na relativno kratke mandate (za sudska tijela obično godinu dana) i redovite rotacije (zajamčene odredbama da se neka služba može ponovno preuzeti tek nakon proteka određenog vremena), postavlja se pitanje kako se osiguravala relativna ustaljenost pravne prakse, ključna za pravnu sigurnost, koja je temelj svake uređene države. Prva mjera koja je omogućavala da se pravosudni mehanizam pokreće bez zapinjanja bilo je načelo kolegijalnosti sudskih tijela: u pravilu nisu sudili pojedinci, nego višečlana vijeća, pa su oni iskusniji mogli voditi glavnu riječ. Nju je pratio princip da se sastav suda mijenja postupno, tako da svima mandati ne počinju i ne završavaju u isto vrijeme (Lonza, 1997, 49–50). Kombinacijom ovih dviju mjera osiguravao se ne samo doslovni kontinuitet u radu suda, nego i otvarao kanal za prijenos vještina i znanja uspostavljenih u praksi.

Međutim, ključno je pitanje da li u praksi dolazi i do izvjesne "pravosudne specijalizacije" pojedinih patricija. Ne bi li bilo za očekivati da će racionalni institucionalni sustav na sudačka mjesta nastojati vraćati one najvičnije pravu?

Odgovor na to pitanje vrlo je složen, zahtijeva ozbiljno prozopografsko istraživanje na opsežnoj neobjavljenoj građi, tako da u ovome trenutku mogu ponuditi samo ograničeni uvid i prvu naznaku. Demografski procesi u krilu patricijata uvelike su utjecali i na ovo pitanje (Janeković-Römer, 1999, 120–121). Budući da je broj stalnih funkcija ostajao manje-više isti, u kasnijim razdobljima populacijske krize i opadanja broja raspoloživih osoba pojedinci su se češće vraćali na istu dužnost. U razdobljima demografskog prosperiteta, kakvo je bilo i 15. stoljeće, prosječne frekvencije ponavljanja funkcije, po prirodi stvari, neće biti toliko visoke.

Sl. 2: Grb Dubrovačke Republike na vratima palače Sponza.
Fig. 2: Coat of arms of the Republic of Ragusa on the door of the Sponza Palace.

Analizirala sam skupinu patricija upisanih među članove Velikog vijeća između 1451. i 1455., što znači da su bili rođeni ranih 30-ih godina (Rheubottom, 2000, 176–191). Iz početne grupe, koja je brojala 51 člana, isključila sam šesnaesticu koji su umrli prije nego što su navršili 50 godina, dob koja se tražila za više državne funkcije (shodno Rheubottom, 2000, 140). Na temelju podataka iz *Zrcala* za 15. i 16. stoljeće (DAD, 5 i 6), za preostalih 35 analizirala sam koje su važnije "pravosudne dužnosti" obnašali (sudac građanskog suda, sudac kaznenog suda, providur). Upada u oči da se manje od polovice spomenutih (14) ikada uspelo na te službe, premda su zašli u traženu dob. Dok se temeljito ne istraži čitava "kretaljka" po funkcijama, teško je reći je li posrijedi zapostavljanje jednih a preferencija drugih pri izboru za ta mjesta ("specijalizacija"). No, za nit koju pratim to i nije najvažnije pitanje. Zanimalo me ispitati jesu li birani u sudska tijela bili u prilici steći specifično sudačko iskustvo, to jest jesu li se uskoro ponovno našli na funkciji na kojoj bi mogli primijeniti usvojena znanja. Analiza je pokazala da se od spomenute četrnaestorice šestorica bili suci samo jednom, a jedan dvaput. Znači, kod polovice je djelovanje u pravosuđu bila samo kratka i slučajna epizoda u njihovoj "patricijskoj karijeri". Osim toga, ponekad bi do ponovnog dolaska na istu čast proteklo i više od desetljeća, pa je jasno da je znanje iz ranije prakse već bilo izbljedilo. Ustvari, iz cijele te "generacije" samo su trojica zaista stekla značajno pravosudno iskustvo: Junije Andrijin Ragnina (o. 1437.–1507.), koji je pet puta bio sudac građanskog, četiri puta kaznenog suda i tri puta providur; Paladin Đivov Gondola (o. 1433.–1505.), po tri puta član građanskog i kaznenog suda i čak 7 puta providur; Niko Ruskov Pozza (o. 1434.–1496.), pet puta kazneni sudac i jednom providur.

Sudeći prema ovome uzorku, u 15. stoljeću na pravosudne funkcije dolazilo vrlo malo onih sa specifičnim pravnim iskustvom. Očito je da je za uredno djelovanje pravosudnog mehanizma bilo presudno profesionalno osoblje (kancelari, odnosno notari), koje je vodilo zapisnike i samostalno obavljalo neke procesne radnje. Kancelari-profesionalci unosili su stručno znanje (stečeno tijekom školovanja) i iskustvo (akumulirano u službi), koje patriciji-amateri obično nisu imali. Neki od dubrovačkih kancelara imali su završen pravni studij i doktorat "oba prava" (rimskog i kanonskog), a ostali su imali barem temeljnu naobrazbu *ars notariae* s elementima prava i retorike, koju su pružale notarske škole. Dolazili su u dubrovačku službu na ugovor, koji se svakih par godina obnavljao, a mnogi ostajali u službi i po više desetljeća (potanje Jireček, 1904, 192–199). Ostajući u službi dok su se patriciji rotirali, bili su ključni oslonac ustaljene sudske prakse. Slično je bilo i u Veneciji (Ruggiero, 1997, 39). Zato se može reći da dubrovačko pravosuđe ustvari nije svedivo na kategorije "profesionalno"/"laičko", već da kombinira elemente i jednog i drugog.

ZAKLJUČAK

Provedene analize pokazale su da dubrovački patricijat u kasnom srednjem vijeku nije u pravnoj profesiji prepoznao mogući zamašnjak za izgradnju efikasne državne vlasti.

Pravni poredak se brzo, ustvari prebrzo nakon stjecanja samostalnosti počeo smatrati jamcem državne stabilnosti, u kojeg je bolje ne dirati. Zakonodavni zahvati bili su vrlo ograničenog opsega, više krpanje na mjestima koja su se u praksi pokazala najslabijima, nego plod strateškog promišljanja o pravu. U drugoj polovici 16. stoljeća pravni je konzervativizam odnio konačnu pobjedu.

Dubrovačka je država u to vrijeme "uvozila" školovane notare – profesionalce koji su vladali osnovnim pravnim zvanjima – i povjeravala im važna mjesta u državnim uredima. Međutim, patriciji koji su u 15. stoljeću dolazili na najodgovornije pravosudne dužnosti, rijetko su imali ikakvo specifično pravno predznanje, pa ni ono stečeno kroz praksu. Vlast je bila toliko opsjednuta modelom rotacije u službama, da nije uvidjela prednost nešto izrazitije specijalizacije na pravosudnim dužnostima.

Analiza je pokazala da odlazak pojedinaca na studij prava nije imao gotovo nikakvog utjecaja na pravosudnu praksu. Većina dubrovačkih studenata pripremala se za crkvenu karijeru i pravnička titula bila im je potrebna za podizanje statusa u krilu kaptola i katoličke hijerarhije. Tipičan dubrovački student prava u 15. stoljeću bio je patricij, ali kanonik, koji s političkom vlasti i svjetovnim pravosuđem nije imao ništa.

Iz činjenice da se efikasnost prava rado žrtvovala u ime tradicionalizma, a da se pravo studiralo uglavnom za osobni prestiž, može se izvesti zaključak da je praktična važnost pridavana pravu u dubrovačkoj kasnosrednjovjekovnoj državi bila manja od njegove vrijednosti za izgradnju identiteta (državnog, staleškog, osobnog). Dubrovački patriciji su izazovu prava odgovorili suzdržano i konzervativno, ne prihvaćajući sav stručni potencijal koji im je poznavanje prava moglo ponuditi.

ZAHVALA

Za podatke o godini rođenja Nikole Resti se zahvaljujem Nenadu Vekariću.

THE ATTITUDE OF RAGUSAN PATRICIANS TOWARDS THE LAW
IN THE LATE MIDDLE AGES*Nella LONZA*

Croatian Academy of Sciences and Arts, Institute of Historical Sciences in Dubrovnik, HR-20000

Dubrovnik, Lapadska obala 6

e-mail: nella.lonza@planet.nl

SUMMARY

Through the application of the prosopographical method, among others, the author examines the attitude of Ragusan patricians towards the law in the late Middle Ages.

Since the late 14th century nomotechnical knowledge gradually improved and Ragusan legislation became more integrated and systematic. However, the 16th century was characterized by the victory of legal conservatism, rejection of legal reform, and increasing frequency of separate palliative measures aiming at the facilitation of practical applications of law. Furthermore, presenting the system of ad hoc legal boards and then the operation of a permanent body (providuri) in charge of the creation of legal strategy in the fields of legislation, the judiciary, and administration since 1477, the article examines the under-researched issue of the development of legal plans. It is known that the Ragusan judiciary was not laid upon professional foundations. In fact, research findings indicate that in the 15th century very few among the most important jurisdictional positions were held by patricians with specific legal experience.

Prosopographical analysis revealed that in the 15th century there were sixteen Ragusan law students. Ten of them were members of the patrician class. However, among these as many as seven were canons that would not enter state administration bodies. Only one of the three secular patricians held a position that enabled him to apply the legal knowledge acquired during his studies. In addition, the author emphasizes the scarce effect of the occasional legal courses organized in Dubrovnik and the slim probability that patricians would engage in self-education by studying legal books.

Based on the presented indicators, the author concludes that the symbolic value of the legal constituent in the construction of identity (state, class, and individual) outmatched the value that the patricians attributed to law as a normative instrument used in the regulation of societal reality.

Key words: Dubrovnik, law, lawyers, patriciate, late Middle Ages

IZVORI I LITERATURA

- Acta graduum (1970):** Zonta, C. (ur.): Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini, II (ab anno 1435 ad annum 1450). Padova, Antenore.
- Acta graduum (1992):** Pengo, G. (ur.): Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini, XIII (ab anno 1461 ad annum 1470). Padova, Antenore.
- Crijević, S. (1977):** Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recesentur, II. Zagreb, JAZU.
- DAD, 1** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), ser. 2. Reformationes, sv. 30.
- DAD, 2** – DAD, ser. 3. Acta Consilii Rogatorum, sv. 27.
- DAD, 3** – DAD, ser. 10.1. Testamenta notariae (TN), sv. 21.
- DAD, 4** – DAD, ser. 10.1. TN, sv. 24.
- DAD, 5** – DAD, ser. 21.1. Manuali pratici del Cancelliere (MPC). Leggi e istruzioni (LI). Specchio del Maggior Consiglio (Specchio). sv. 1.
- DAD, 6** – DAD, ser. 21.1. MPC. LI. Specchio, sv. 2.
- DAD, 7** – DAD, ser. 21.1, sv. 9a.
- DAD, 8** – DAD, ser. 76. Diplomata et acta saec. XV.
- Liber croceus (1997):** Nedeljković, B.: Liber croceus. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III, 24. Beograd, SANU.
- Liber viridis (1984):** Nedeljković, B.: Liber viridis. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III, 23. Beograd, SANU.
- Libri reformationum (1882):** Tkalčić, I. Kr.: Libri reformationum, II. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XIII. Zagreb, JAZU.
- LOR (1936):** Solovjev, A.: Liber Omnium Reformationum. U: Istorisko-pravni spomenici, I. Dubrovački zakoni i uredbe. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II, 6. Beograd, SANU.
- LSCR (1904):** Bogišić, V., Jireček, C.: Liber statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, IX. Zagreb, JAZU.
- ODV (2005):** Lonza, N., Šundrica, Z.: Odluke dubrovačkih vijeća 1390.–1392. Zagreb – Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- OVDR (1951):** Dinić, M.: Odluke veća Dubrovačke Republike. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 15. Vol. I. Beograd, SANU.
- OVDR (1964):** Dinić, M.: Odluke veća Dubrovačke Republike. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 15. Vol. II. Beograd, SANU.
- Ascheri, M. (2000):** I diritti del medioevo italiano. Roma, Carocci.
- Cortese, E. (2000):** Le grandi linee della storia giuridica medievale. Roma, Il Cigno Galileo Galilei.

- Crijević, I. (1994):** Epigram knjižnici. U: Novaković, D. (ur.): Hrvatski latinisti: razdoblje humanizma. Zagreb, Erasmus naklada.
- Durić, V. J. (1963):** Dubrovačka slikarska škola. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Grendler, P. F. (1995):** The University of Padua 1405–1600: A Success Story. U: Books and Schools in the Italian Renaissance. Aldershot – Brookfield, XI, 8–9.
- Janeković-Römer, Z. (1999):** Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma. Zagreb – Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Janeković-Römer, Z. (2001):** Dubrovački govori Filipa de Diversis: kratka pouka o humanizmu. U: de Diversis, F.: Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta. Zagreb – Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU, 9–49.
- Janeković-Römer, Z. (2003):** Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike. Zagreb, Golden marketing.
- Janeković-Römer, Z. (2007):** Maruša ili suđenje ljubavi: Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika. Zagreb, Algoritam.
- Jireček, C. (1904):** Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Archiv für slavische Philologie, 26, 161–214.
- Jurić, Š. (1962):** Prilozi biografiji Ivana Gazulića. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 8–9, 447–479.
- Krekić, B. (1994):** Miscellanea from the Cultural Life of Renaissance Dubrovnik. Byzantinische Forschungen, 20, 133–151.
- Lonza, N. (1993):** Đurđević, Sigismund. U: Hrvatski biografski leksikon, 3. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Lonza, N. (1995):** Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću. Doktorska disertacija. Zagreb.
- Lonza, N. (1997):** Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću. Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Lonza, N. (1998):** Na marginama rukopisa Lastovskog statuta iz XIV. stoljeća. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 36, 7–26.
- Lonza, N. (2002a):** Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta. U: Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272. Dubrovnik, Državni arhiv, 11–46.
- Lonza, N. (2002b):** Gundulić, Frano. U: Hrvatski biografski leksikon, 5. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 312–313.
- Lonza, N. (2004):** Election Procedure in the Republic of Dubrovnik. Dubrovnik Annals, 8, 7–41.

- Mahnken, I. (1960):** Dubrovački patricijat u XIV veku, I–II. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Martines, L. (1968):** *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence*. Princeton, Princeton University Press.
- Nörr, K. W. (1973):** Die Literatur zum Gemeinen Zivilprozess. U: Coing, H. (ur.): *Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte, I. Mittelalter*. München, C. H. Beck Verlag, 383–397.
- Ortalli, G. (2001):** Tra normativa cittadina e diritto internazionale: Persistenze, intrecci e funzioni. U: Rossetti, G. (ur.): *Legislazione e prassi istituzionale nell'Europa medievale. Tradizioni normative, ordinamenti, circolazione mercantile (secoli XI–XV)*. Napoli, GISEM – Liguori Editore.
- Pennington, K. (1993):** *Henricus de Segusio (Hostiensis)*. U: *Popes, Canonists, and Texts 1150–1550*. Aldershot, Variorum.
- Pešorda-Vardić, Z. (2006):** Dubrovački Antunini u kasnom srednjem vijeku. Doktorska disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Rheubottom, D. (2000):** *Age, Marriage, and Politics in Fifteenth-Century Ragusa*. New York, Oxford University Press.
- Ruggiero, G. (1997):** *Politica e giustizia*. U: Arnaldi, G. et al. (ur.): *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, III. La formazione dello stato patrizio*. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 389–407.
- Seferović, R. (2007):** Strani učitelj i domaći povjesničar: Nascimbene Nascimbeni i Serafin Cerva o retorici. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 45, 47–116.
- Stipčević-Despotović, A. (1983):** Beneša, Šimun. U: *Hrvatski biografski leksikon*, 1. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Stulli, B. (1952):** *Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii*. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1, 85–131.
- Stulli, B. (1954):** Prilozi pitanju o redakcijama Knjige statuta grada Dubrovnika. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 3, 85–118.
- Voje, I. (1983):** Vplivi Italije na školstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 37, 3, 213–212.
- Vojnović, L. (1929):** Nikola Machiavelli, nesugjeni sekretar dubrovački (1521.). *Glasnik Dubrovačkog učenog društva 'Sveti Vlaho'*, 1, 19–39.
- Webb, D. (1996):** *Patrons and Defenders: The Saints in the Italian City-States*. London – New York, I. B. Tauris Publishers.